

Vlad Andrei MARAVELA*

**ANTROPONIMELE ȘI TOPONIMELE ROMÂNEȘTI
DE ORIGINE TURANICĂ**

The Romanian anthroponyms and toponyms of Turanic origin

Abstract: *This paper aims to synthesise the distinctive features of the Turanic element within the Romanian anthroponyms and toponyms, encapsulated during their rule over the extra-Carpathian Romanian territory. The geopolitical perspective is of outmost importance emphasizing the various military and confessional forces such as the Hungarian Kingdom, the Byzantine Empire, the Italian Maritime Republics and also the several Bulgarian political entities. All these elements allow for a better understanding of the forces that shaped the Romanian nation in this respective period and also lead to the formulation of a better explanation of the conditions having led to the formation of the Romanian medieval states.*

Keywords: *Turanic populations, anthroponyms, toponyms, Romanian space.*

*

Migrațiile din stepele nord-pontice din secolul al X-lea până la întemeierea Țării Românești au reprezentat apanajul exclusiv al triburilor nomade turcice. Deplasările lor sunt delimitate de exodul ungarilor din 895/896 și de acela, al mongolilor. Deși, desfășurate în ultima parte a așa-numitei perioade a migrației popoarelor (*Volkerwanderungszeit*), mișcările etniilor turanice târzii n-au purtat amprenta regresului unui proces. Dimpotrivă, deplasarea ungarilor, pecenegilor, uzilor, cumanilor și tătarilor s-a manifestat cu o vigoare ce nu a fost inferioară celei a predecesorilor de același neam turcic, precum avarii și bulgarii¹. În anumite intervale s-au înregistrat și momente de eclipsă a puterii lor – situate în general spre sfârșitul perioadei de staționare în câmpiile de la nordul Dunării și al Mării Negre – determinate în primul rând de dispersarea propriilor efective, de activizarea forțelor centrifuge din cadrul confederației tribale și de loviturile puternice receptate de alte grupuri nomade și de la statele învecinate.

Cadrul politic general din secolele X-XIII se deosebea considerabil de acela din perioada anterioară. Încă de la sfârșitul mileniului I, în jumătatea

* Doctorand în istorie la Facultatea de Istorie, Filosofie și Teologie, Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați.

¹ H. Howorth, *The Spread of the Slaves.- Part IV. The Bulgarians*, „The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland”, Vol. 11 (1882), p. 222.

răsăriteană a continentului nu exista doar un singur stat foarte puternic, Imperiul bizantin, ci mai multe: Bulgaria, Rusia, Ungaria, toate capabile de mari inițiative pe plan militar, cu poziții bine ancorate în angrenajul politic al epocii. Acțiunile lor, împletite cu cele ale Bizanțului, au afectat adesea, într-o măsură mai mare sau mai redusă, realitățile etnice și politice din spațiul carpato-dunărean. Precum revărsarea neamurilor turanice, tendințele expansioniste ale statelor feudale din vecinătate lezau aspirațiile spre unitate și autonomie ale populației românești².

Atât comunitățile românești, cât și acelea alogene din arealul carpato-balcanic s-au aflat sub influența pregnantă și multilaterală a Imperiului bizantin, ale cărei reverberații, afectând sfere diferite ale vieții, au fost strict dependente de potențialul său militar, de fermitatea cu care a asigurat supravegherea axului Dunării. Crearea statului Asăneștilor și cucerirea Constantinopolului au estompat temporar înrăurirea lumii bizantine asupra teritoriilor românești nord-dunărene, situație care nu a rămas fără implicații. În secolul al XIII-lea, când puterea cumană era în declin, iar Deșt-i Kîpciak-ul devenise scena disputelor pentru dobândirea sferelor de influență între Horezm, Rusia și Ungaria, dominația turanică asupra societății românești slăbește considerabil, spațiul carpato-dunărean intrând în vizorul intereselor regatului arpadian, devenit elementul politico-militar cel mai nobil și întreprinzător din zonă.

Echilibrul de forțe din jumătatea răsăriteană a continentului a fost puternic zdruncinat de marea invazie mongolă, care a produs consistente modificări în coloratura demografică și politică a arealului, oprind pentru aproape un secol penetrația ungară la sud și răsărit de Carpați, eliminând irevocabil triburile nomade turanice din arena politică a Europei prin autopropulsarea lor în locul învinșilor cu infinit mai mare vitalitate. O dată cu pătrunderea mongolilor a luat sfârșit și epoca migrațiilor în răsăritul continentului, efectele ei menținându-se însă viabile timp îndelungat, atât în teritoriul carpato-balcanic, cât și în regiunile est-europene.

Teritoriile de la sud și răsărit de Carpați, aflate în timpul secolelor XI-XIII sub dominația popoarelor stepei, erau cunoscute în general sub denumirea grupurilor etnic-lingvistice dominante care se succedau la conducerea imensului teritoriu cuprins între Asia Centrală și gurile Dunării. În secolul XII și în parte și în secolul XIII, etnia dominantă a fost cea a cumanilor³. Pe cale de consecință, spațiul românesc extracarpatic era înglobat, nediscriminat, în imensitatea stepei răsăritene dominată de cumani, cunoscută sub denumirea de *Cumania*. Uneori, teritoriile apusene ale acestui vast imperiu nomad, inclusiv o parte a viitoarelor state *Țara Românească* și *Moldova*, apar sub denumirea de *Cumania Neagră*, spre deosebire de *Cumania Albă* unde sălășluia hoarda dominantă⁴.

² Victor Spinei, *Realități etnice și politice în Moldova meridională în secolele X-XIII. Români și turanici*, Ed. Junimea, Iași, 1985, p. 93.

³ Supranumiți și *polovtsi*, „cei palizi”, în limba rusă.

⁴ I. Ferent, *Cumanii și episcopia lor*, Blaj, 1931, pp. 56-61.

Staționarea cumanilor în regiunile carpato-dunărene în decursul unei perioade destul de îndelungate a condus implicit la contacte cu populația românească și la influențări reciproce. Cumanii și-au fixat sălașele în zonele de câmpie din sudul Moldovei și al Munteniei, mai cu seamă în Bugeac, ocupate anterior de pecenegi și uzi de la comunitățile agrare locale. De aici efectuau deplasări sezoniere spre nord, urcând de-a lungul principalelor cursuri de apă în căutarea arealelor cu vegetație ierboasă neafectată de căldurile toride din timpul verii. Ducându-și traiul îndeosebi în corturi și căruțe, ale căror urme arheologice nu sunt detectabile, singurele vestigii păstrate de la nomazii turanici târzii sunt complexele funerare. Marea lor majoritate sunt de tip tumular, înhumații fiind frecvent orientați est-vest, adică invers decât fuseseră depuși pecenegii și uzii. Faptul că mormintele nu s-au descoperit de regulă decât izolat sau grupate în necropole mai mici indică mobilitatea sălașelor nomazilor și deplasarea acestora în cete puțin numeroase⁵.

Instabilitatea creată de peregrinările și agresivitatea cumanilor a influențat rețeaua demografică din ținuturile extracarpatică, care în secolele XII-XIII continuă să fie rarefiată. Populația românească, repliată spre regiunile deluroase și protejate de „învelișuri forestiere dense”, a trebuit să accepte desigur anumite prestații tributare. Posibilitatea unei opoziții deschise față de niște triburi cu un substanțial potențial unitar, temut în toată Europa de Est și de Sud-Est, fiind exclusă într-o etapă când societatea românească avea încă un nivel precar de organizare politică.

Marile deosebiri existente în privința modului de trai, al structurilor economice, al rânduielilor confesionale etc., între comunitățile locale și cele alogene au reprezentat o frână în calea contactelor normale dintre ele. Cu toate acestea, anumite relații, implicând domenii variate, au putut să se înfiripeze. Grupuri mici de turanici s-au asimilat treptat în masa autohtonilor. Antroponimia medievală și modernă conține mai multe nume de origine turanică: Balaban, Basarab, Coman, Talabă, Toxabă etc. Pornindu-se de la rezonanța turcică și de la o presupusă analogie cu propulsarea pe tronul Țaratului a unui pretendent al Țării Românești având aceeași obârșie, există posibilitatea ca numele Basarab să fi fost adoptat în onomastica locală în perioada dominației turanicilor târzii, la fel cum s-a întâmplat și în cazul lui Coman, etnonimul devenind prenume nu numai în mediul românesc, ci și la alte popoare. Utilizarea de către reprezentanți ai boierimii din Țara Românească și Moldova a unor antroponime de origine turanică arhaică, atestate încă în cele mai vechi acte de cancelarie la sfârșitul secolului al XIV-lea și din prima jumătate a veacului următor, sugerează ritul turanic la

⁵ Victor Spinei, *Marile migrații din estul și sud-estul Europei în secolele IX-XIII*, Ed. Institutului European, Iași, 1999, p. 311.

solidificarea clasei suprapuse. Nu este mai puțin adevărat că astfel de antroponime se întâlnesc și la membrii păturilor de jos ale societății⁶.

La fel ca și în Ungaria, Bulgaria, Macedonia, Ucraina ș.a., în regiunile românești există numeroase toponime și hidronime de origine veche turcică. Unele toponime derivă de la numele cumanilor sau de la antroponime de factură turanică: Coman, Cotmana, Comănauți, Comăneasa, Comănești, Talabă, Tocsăbeni, Vadul Cumanilor etc. Luându-se în considerație faptul că în spațiul extracarpatic, întocmai ca și în Siberia și Asia Centrală, există mai multe cursuri de apă care conțin sufixul ui/Iui, având sensul de „vale/râu”, s-a admis că ele se datorează turanicilor. Astfel de hidronime se întâlnesc în număr destul de mare atât în Muntenia, cât și în Moldova: Bahlui, Băldălui, Bărlui, Bănăgui, Călmățui, Călui, Covurlui, Suhurlui, Teslui, Turlui, Urlui, Vaslui etc. Dacă ele reprezintă aportul lexical a pecenegilor, al uzilor sau al cumanilor, ori al tuturor acestor triburi turanice, nu se poate din păcate stabili în actualul stadiu al cercetărilor. Incertitudini și mai mari se mențin și în cazul atribuirii unor termeni comuni din limba română de certă origine turcică. În absența criteriilor clare de separare, în unele situații este dificil, dacă nu chiar imposibil, să se departajeze cuvintele pecenege și cumane de acelea tătarăști sau turco-osmane.

Savantul orientalist László Rásonyi, într-o lucrare din anii 1930, ne dă o lungă enumerare de nume cumane printre cnejii români din Ardeal. Căpeteniile colonizării românești în Ungaria poartă între altele următoarele nume: Aldomir, Bory, Bracan (boierii Bărcănești din secolul al XVII-lea), Bene, Berk, Bibarch, Bozgach, Buka, Chakan, Chomak, Gaman, Gruban, Hrambașa, Idomer, Yaurank, Kaba, Kalan (localitatea Călan din județul Hunedoara), Karacha (Caragea), Kragol, Katlabuka, Kuman, Korman, Subașa, Șyșman, Tatar, Tywan, Uzun.

Rásonyi dă mai departe și o listă de boieri munteni și moldoveni: Aga, Aqbaș, Aquș, Aldomir, Aslan, Azgir, Balaban, Balaq, Baliq, Baraq, Barqan, Bars, Bibars, Belçir, Beldiman, Berendey, Berkiș, Bilik, Bonçuq, Borçul, Buçuq, Buga, Buldur, Bukmaz, Bura, Buzdugan, Čagan, Čega (numele fiului lui Nogai), Čolpan, Čortan, Čura, Čutur, Dorman, Edúmen, Gradoman, Goyan, Gurban, Orda, Ordubaș, Otamiș, Qara, Qaraba, Qaraiman, Quman, Qumandur, Payandur, Soltan, Šišman, Tamirtaș, Tamiș, Tobuq, Tozrul, Tolaba, Tolmač, Toq, Toqsaba, Torontay, Tut-Tarqan, Ulan.

Ponderea mare de nume de origine turanică poate fi comparată cu cea rezultată din cercetările originii toponimelor din Țara Românească și Moldova. Astfel, Cozia înseamnă în cumană *nucet*. Hurezul își trage numele de la denumirea unei păsări de noapte. Numele Hațegului, anume *Hatszoc*, ar fi de origine cumană. Hărseni și Hăeșova ar veni de la *hârs*, urs. Țara Bârsei este derivată de la un *bârz*, tigrul, Tohan de lângă Brașov sau Tohani din județul Buzău, de la *togan*, șoim. Oituz ar însemna „Valea sării”.

⁶ Petre Diaconu, *Despre pecenegii la Dunărea de jos în prima jumătate a secolului al XI-lea*, SCIV, 1967, 18, nr. 3, pp. 26-34.

Petre Diaconu a redat de asemenea o seamă de toponime în lucrarea sa *Les Coumans au Bas-Danube aux XIe et XIIe siècles*: Comana, Comanca (în județele Olt, Argeș, Vâlcea), Câmpia Comancă, Valea Comancei, Comanii Vechi, Comănița, Coman, (Ilfov, Bacău), Comăneanca (Prahova), Comăneasa (Dolj, Brăila, Buzău), Vadul Cumanilor, Valea lui Conceac (Ilfov). În Oltenia avem Caraiman, Mârza, Ciughir, Cetatea lui Coman, Lopcea, Gioroc, Giormanul Valea lui Moldruz, Caracal (*kara* - „negru” și *kale* - „fortăreață”), Talabă, Tocsăbești, Tocsăbeni, Burnaz, Tăbârceag, Bărăgan (nume tătarec însemnând „furtună de zăpadă”). Bârlad a fost format din arabo-cumanul *belad*, oraș. Din același spațiu lingvistic fac parte Teleormanul și Deliorman. Marele filolog german Gustav Weigand a sugerat, din asemănarea cu hidronimele din Turkestan, că și la noi numele localităților cu terminația *-ui* sau *-lui*, foarte numeroase, Călmățui, Tezlui, Vaslui, Urlui, Bercești etc., ar fi tot de origine cumână sau tătară.

P.P. Panaitescu enumeră în lucrarea sa *Mircea cel Bătrân* câțiva boieri cu nume cumane sau pecenege de la curtea lui Mircea: Aga, Berindei, Coman, Iarcân, Batia. Pe lângă toponimele și antroponimele pecenege și cumane, tătarii și-au lăsat și ei amprenta pe meleagurile noastre, dovadă fiind numele multor localități precum: Tătăreni în județele Dâmbovița, Prahova, Vâlcea, Ilfov, Vaslui; Tătărășani în județul Botoșani; Tatarca în județul Galați; Tătărei, în județul Dâmbovița; Tătărenii de Sus în județul Olt; Tătăreștii de Jos și Tătăreștii de Sus în județul Teleorman; Lacul Tătarului în județul Brăila; Tătarul Mic, munte în Prahova; Tătăruși, sat în Suceava.

În Moldova sunt pomeniți în documentul din 25 noiembrie 1435 boierii *Berindei* Stolnic și pan *Iacuș* (*Iacuș* – *Yakâș* = bun, frumos). *Iacuș* Litovoi este pomenit locțiitor la Cetatea Albă, în iunie 1374. La 24 iulie 1428, este menționat cneazul *Ciorsec* (*ciorsec* = chior). Lista poate continua cu *Ciurbă* (*ciurbă* = ciorbă), *Bașa*, *dușman* (*șușman* = gras), *Yucaș* etc.

Tot de la tătari ne-au rămas cuvinte ca tolba de la *torbea*, buzganul de la *bozdur-gan-ul* dĵagataic, iataganul de la *iartagan*, unealtă care despică. Cuvântul boier ar fi tot de origine turanică derivat de la *baiar* cu înțelesul de bogat, de unde și antonimul lui social, *siräk-rar*, „puțin”, „sărac”, menționat și în *Codex Cumanicus*.

Nomazi desăvârșiți, de la cumani provin și denumirile de odaie și cioban. În fiecare sat tătar exista o „oda”, odaie pentru străinii care nu aveau unde să se adăpostească. Cuvinte legate de păstorit ca: *sälaj* (colibă), *câșlă* (loc de iernat), *tamazlâc* (vită de prăsilă), *buhaiu* (taur) sunt împrumutate de la tătari. Termenii specifici vieții nomade ca *ulac*, *caii de ulac*, *konak*, loc de înnoptat preschimbat ulterior în conacul boieresc, s-au păstrat până în zilele noastre.

Pe lângă termenul mai sus menționat ca Bărăgan (de la *Boragan*, loc pe unde bate crivățul = *bora*), Bugeacul (de la bugec = colț, vârf) și Caraiman (loc de observație) completează seria de cuvinte de origine tătară.

Pentru vechimea existenței coloniilor de tătari în Moldova, sunt edificatoare documentele din secolul al XV-lea privind situația robilor tătari.

Astfel, documentul din 8 iulie 1428 menționează pe robii tătari Palmeș Toader, Toma, Cabalai (de la Kubilai), Filimon cu fiul său, Filip, Boroș, Tacto (de la Tokta), Ivan, Lucaci. Documentul din 30 noiembrie 1435 menționează „zece bordeie de tătari”, anume Mamai, Cârliș, Filip, Oanciul, Albaș, Șandru, Stancu, Zorea, Ciurilă etc. Deși sunt menționați ca tătari, majoritatea acestor robi au nume românești, ceea ce demonstrează că ei sunt veniți de mai multe generații în Moldova.

Dacă pătrunderea termenilor militari sau păstorești o atribuim secolelor al XIII-lea și al XIV-lea, perioadei de stăpânire tătară, în secolele al XV-lea și al XVI-lea, au intrat în limba română vorbită în Moldova o serie de cuvinte tătărești, din diverse domenii de activitate. Din această perioadă trebuie să fi rămas cuvintele: cazan sau ceaun (de la ciogun = tuci, fontă); iorgan – plapumă; suman (de la sukman = raglan, șubă cu mâneci); tasma (curele de piele fin tăiate); harbuz (pepene verde); tarla (câmp, teren agricol); tarîm (tarama = a ara); toi (nuntă, zgomot, larmă mare); ceamur (tencuială din lut galben și paie); teanc (denk = echivalent, de aceeași măsură); călăuză („kîlauz” = slujitor de limbă, interpret, spion); babalâc (butucul suport al morii de vânt). Tot în rândul cuvintelor de utilitate tehnică au rămas în limba română: capac, butuc, bulamac, capcană, calup.

Prezența turanicilor, și îndeosebi a tătarilor, în viața cotidiană a poporului român este confirmată de numeroasele moșteniri de cuvinte, existente și astăzi în limba vorbită. Lazăr Șăineanu a explicat că în cadrul influenței orientale în Moldova s-a conservat uneori forma primitivă a cuvintelor față de Muntenia, unde a fost oarecum romanizată: bacal, badana, magaza, meidan, nohut, dușame în Moldova, iar în Muntenia băcan, bidinea, magazie, maidan, năut etc.

Bibliografie

Diaconu, Petre, *Despre pecenegii la Dunărea de jos în prima jumătate a secolului al XI-lea*, SCIV, 1967, 18, nr. 3, p. 463-476.

Idem, *Les Coumans au Bas-Danube aux XIe et XIIe siècles*, București, 1978.

Idem, *Les Petchenegues au Bas-Danube*, București, 1970.

Idem, *Realități politice la Dunărea de Jos: români, bizantini, bulgari, pecenegi*, RI, 1981, 34, nr. 6, p. 1111-1133.

Documenta Romaniae Historica (DRH), A. Moldova, vol. I (1384-1448), vol. întocmit de Constantin Cihodaru, Ioan Caprosu și Leon Simanschi, București, Ed. Academiei R.S.R., 1975.

Idem, *D. Relații între țările române*, vol. I (1222-1456), vol. întocmit de Ștefan Pascu, Constantin Cihodaru, Konrad Gundisch, Damaschin Mioc, Viorica Pervain, 1977.

Howorth, H., H., *The Spread of the Slaves.- Part IV. The Bulgarians*, „The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland”, Vol. 11 (1882), p. 219-267.

Panaiteescu, Petre P., *Mircea cel Bătrân*, Ed. Corint, București, 2000.

Spinei, Victor, *Marile migrații din estul și sud-estul Europei în secolele IX-XIII*, Ed. Institutului European, Iași, 1999.

Spinei, Victor, *Realități etnice și politice în Moldova meridională în secolele X-XIII. Români și turanici*, Ed. Junimea, Iași, 1985.

Idem, *Dicționarul universal al limbii române*, ediție îngrijită de Alexandru Dobrescu, I. Oprea, Carmen Galeș-Pamfil, Rodica Radu, Victoria Zăstroiu, Magda Center, Chișinău, 1998.

Șăineanu Lazăr, *Influența orientală asupra limbei și culturii române*, București, 1900.